

BUDA VILLÓ

Hol kivételezett, hol mellőzött

Szabó Magda száz éve

(Szerk.: V. Gilbert Edit, Soltész Márton)

BUDA VILLÓ (1991) Budapest

Szabó Magda születésének 100. évfordulója alkalmából 2017 októberében a PTE BTK centrumú Kortárs Világirodalmi KutatóKör, a PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszéke, valamint a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke kétnapos konferenciára hívta össze Pécsen az ország és a világ számos pontjáról érkezett kutatókat, oktatókat és műfordítókat. Amint arra V. Gilbert Edit a kapcsolódó kötet bevezetőjében is utalt, többek között olyan kérdésekre keresték a választ, hogy milyen módon van jelen az író működésége a mai irodalmi köztudatban; milyen hatással van a kortárs íróinkra; része-e – s ha igen, miképpen – a kulturális és irodalomtudományos közbeszédünknek; valamint hogy miért Szabó Magda az egyik legtöbbet fordított magyar szerző. A népes közönség előtt zajló, nagyszabású rendezvényen elhangzott előadások túlnyomó többségének írásos változata V. Gilbert Edit és Soltész Márton szerkesztői munkájának köszönhetően 2019-ben kötetben is megjelent *Szabó Magda száz éve* címmel a Széphalom Könyvműhely és az Orpheusz Kiadó gondozásában.

A kötet első tanulmánya Kabdebó Lóránt tollából származik, aki Szabó Magda ismerőjeként, barátjaként, munkatársaként, pályatársaként és kritikusaként számba vette az író pályájának legjelentősebb állomásait, az újhordas időszakától kezdve a költői pálya feladásán át prózaíróvá válásáig – egészen addig a pontig, amíg maga a tanulmány szerzője is – „rádöbben” arra a tényre, hogy „Szabó Magda az egyik legjelentősebb magyar prózaíró” irodalmunk színterén, aki nemcsak hogy komoly világirodalmi visszhangra is talált, de akinek művei csodálkozó áhítattal töltik el a magyar diákokat is. Szabó Magda írói pályájának történetét Kiss Noémi tovább árnyalta tanulmányában, megidézve olvasói számára a politikai hatalmak és változások hullámverésében ellavírozó művész életútját, a korabeli írói ellittel való kapcsolatát – mindezzel rámutatva arra, hogy az író hol kivételezett és sikeres szerepet töltött be a magyar irodalom világában, hol pedig a teljesen mellőzött művész sorsát viselte magán. Kiss kiemeli, hogy az író munkásságát az irodalomtudomány ma is inkább lektúrnek tekinti, semmint szépirodalomnak, ebben a megítélésben pedig komoly szerepe van annak, hogy az utóbbi évtizedekben rendre kihagyták őt az akadémiai, irodalomtörténeti munkákból, valamint közrejátsszik az a tény is, hogy a női szerzők mai napig mellőzöttebb szerepekbe kényszerülnek. Kosztrabszky Réka a korai Szabó Magda-regények (*Freskó, Az őz*) fogadtatásának vizsgálata során arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen elvárásoknak feleltek meg a Rákosi-korban osztályidegenné nyilvánított író regényei, s mi alapján vélekedtek úgy a kritikusok, hogy a polgári-konzervatív és vallásos világnézet felől érkező szerző határozottan kiállt a szocializmus mellett műveiben. Kosztrabszky a két regény elemzésekor megállapítja, hogy bár az író műveiben valóban kiemelt szerepet kapnak bizonyos társadalomkritikai szempontok, a témaválasztás és a szövegközi utalások azonban sokkal inkább egyfajta írói tudatosságra és elővigyázatosságra utalnak, semmint politikai elköteleződöttségre.

Továbbra is a történelmi-politikai helyzet látómezejéből nézve Soltész Márton egy érdekes kapcsolat részleteit tárja fel Szabó Magda és Király István életútjának és munkásságának meglepő kereszteződéseire és kapcsolódási pontjaira helyezve a hangsúlyt. Soltész írása révén még pontosabb képet kaphatunk arról, hogyan élt Szabó Magda a kor politikai hatalmainak szorításában, mi-féle kényszerű kedvezményeket tett és hogyan lavírozott a változó politikai rendszerek elvárt szerepkörei között. Barcsi Tamás írásában azt tekintette át, miként jelenik meg az 1956-os forradalom Szabó Magda hatvanas–hetvenes években publikált regényeiben, azaz *A Danaidában* (1964), *Katalin utcában* (1969), *A Mózes egy, huszonkettőben* (1967) és *A szemlélőkben* (1973). Tanulmányában a szerző arra kíván rámutatni, hogy Szabó Magda a fent említett könyveiben „kompromisszumos” módon ábrázolja az eseményeket, tehát regényeiben meglehetősen óvatosan fogalmaz az ’56-os történésekkel kapcsolatban, elsősorban a mellékalakok veszteségei által érzékeltetve az egyértel-

műbb állásfoglalást. Dobos Marianne publikált interjújában arról beszélget az írónővel, hogy honnan erednek a műveiben felbukkanó állatalakok, amelyek funkcionális szerepet kapnak a regényekben. Szabó Magda többek között elmeséli, hogy számára az őz figurája az elérhetetlen és megtarthatatlan szépséget szimbolizálja. Szó esik továbbá a világhírűvé vált *Az ajtó* című mű valószínűs emberi és állati alakokról megformált karajtereiről is, így például az említett mű *Viola* nevű talált kutyájáról, akinek a történetben jelentős szerep jut a női főszereplők közti ellentmondásos viszony ábrázolásában.

Kurdi Mária Szabó Magda számos angol nyelvre lefordított regényének külföldi recepciójához hozott adalékokat, így például a *Mondják meg Zsófikának* (1958), *Az őz* (1959), a *Disznótor* (1960), a *Pilátus* (1963), a *Tündér Lala* (1965), a *Katalin utca* (1968) és *Az ajtó* (1987) című művekhez. Tanulmányában a szerző külön figyelmet fordított *Az ajtó* (*The door*) első és második fordításának fogadtatástörténetére, különbséget téve a férfi és a női kritikusok megközelítései között. Továbbra is külföldi vizeken evezve Rozsnyói Edit az olasz könyvpiac magyar vonatkozásairól ír részletesen, kiemelve Szabó Magda jelenlétét, aki napjainkban az egyik legismertebb magyar író Olaszországban annak ellenére, hogy évtizedeken keresztül az ismeretlenség homályába burkolva volt csak jelen, műveivel csupán szerény visszhangot keltve. A tanulmányból megtudhatjuk, hogyan vált Szabó Magda az egyik legismertebb magyar szerzővé Olaszországban, illetve képet kapunk az olasz recenziókban jelen lévő lehangsúlyosabban szempontokról. Ezután az angol nyelvterület felé visszakanyarodva Najbauer Noémi (a *Tündér Lala* angol fordítója) visszaemlékezését olvashatjuk, aki nemcsak saját fordítástechnikai megoldásairól beszél, hanem részletesen mesél a szerzővel kialakult munkakapcsolatáról és a mű (angolul *A csodafügefű ajándéka*) fogadtatásáról is az amerikai magyar gyerekek és szülei körében.

A kötetben újabb tematikus blokkot indítva Perla Erzsébet a debreceni Dóczy Gimnázium hagyományörző rendezvényeiről és vetélkedőiről számol be, kiemelve annak fontosságát, hogy a gyerekek ne csak kötelező olvasmányként ismerkedjenek meg Szabó Magda életművével, hanem valódi, „élő” kapcsolatba kerüljenek szülőföldjük egyik legismertebb alakjával. Ezután Szilágyi Ildikó a Szabó Magda-szövegek vajdasági befogadásának és kritikai recepciójának helyzetét mutatja be, nagy figyelmet fordítva arra, hogy manapság milyen hatással van az író életműve a külhoni magyarságra. Írásában Szilágyi olyan embereket szólaltatott meg, akik mesélni tudtak Szabó Magdával való találkozásukról, illetve valamilyen módon foglalkoztak vele. Az ezt követő tanulmányban Maisch Patrícia azt vizsgálja, hogyan jelenik meg Szabó Magda munkássága a hazai középiskolai magyarirodalom-oktatásban, illetve, hogy megjelennek-e (és ha igen, miként) a 20. századi magyar irodalom tanításának gyakorlatában a női szempontok és maga a női szerzőség kérdésköre. A szerző végkövetkeztetésként kiemeli, hogy az író művei – a Nemzeti Alaptantervben elfoglalt kivételes helye ellenére – nem vagy csak csekély mértékben vannak jelen az irodalomoktatásban, amely hazánkban jelenleg egyelőre nem törekszik a nemek közötti egyenlőség megteremtésére. Továbbra is az iskola témakörénél maradv Kónyiné Kovács Anita következő írása a középiskolás diákok számára kiírt pályázat menetéről és eredményeiről ad tudósítást, aki diákjaival *Az ajtó* című regényhez készített kisfilmet. Kónyiné kiemeli továbbá a film és a regény műfajának megkerülhetetlen kapcsolatát, valamint izgalmas támpontokat is ad a tanárok számára annak kapcsán, hogy milyen motívumokat és problémaköröket megragadva lehetne további diskurzust folytatni *Az ajtó* című regény apropóján a diákokkal.

A mitológia és a mítoszok tematikája felé haladva Kárpáti Bernadett Szabó Magda *A pillanat* című műve kapcsán vizsgálódik, kiemelve, hogy Vergilius kanonikus eposzának, az *Aeneis*nek az átírata többféle paradigma felől is értelmezhető, újabb és újabb jelentésmezők feltárásával. Ahogy azt Kárpáti megemlíti, ugyancsak egyfajta variabilitás jellemzi a regény nyelvezetét, amely helyenként parodisztikus, satirikus elemekkel operál – mi több, beszédmódja egyenesen travesztikus magasságokba ível, megfosztva az eredetileg magasztos eposzi jeleneteket minden emelkedettségtől, görbe tükröt állítva a kanonikus műveknek, az irodalom és a politika viszonyának és a hatalmi konstrukcióknak. Amint az már közhelynek számít, az antik és a keresztény mitológia történetei Szabó Magda műveltségének alapját képezik. Ennek kapcsán tanulmányában Máté Gabriella arról ír, hogy az író hogyan állítja alkotói szándékának szolgálatába a mitológiai narratíva lenyomatát, azaz, hogy hogyan válik magánmitológiája eszközzé művei megalkotásában. A szerző kiemeli, hogy Szabó Magda művei és a mítoszok között általában tartalmi, motívikus a kapcsolat, vagyis az író

legtöbbször nem emel át konkrét szerzőt vagy közeget (leszámítva *A pillanat* című regényt, amely kivételnek számít ebből a szempontból). Ez a motivikus kapcsolat pedig a modern törtnevek új értelmezési rétegét nyitja meg. Auer Eszter – az iskola témaköréhez visszakanyarodva – egy olyan oktatói/tanulói modult vázol fel írásában, amelynek segítségével a tanulók könnyedén bővíthetik mitológiai ismereteiket. A példaként levezetett projekt ahhoz nyújt segítséget, hogy hogyan lehet eredményesen bevonni Szabó Magda *A Danaida* című művét a magyar oktatás keretei közé, kiemelve, hogy a regény kiváló terepet biztosít arra, hogy a tanár és a diákok együtt gondolkodhassanak olyan fontos kérdésekről, amelyek máskülönben elsikkadnának az érettségi követelményeknek való megfelelési kényszer szorításában.

Beke Ottó arra az érdekes ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hogy bár Szabó Magda alapvetően és kategorikusan prózaíróként határozta meg magát pályája hosszabbik felében, regényeit mégis egyfajta implicit líraiság, zenei metaforika szövi át. Beke szerint erre a mélyben megbúvó zenei prózanyelvre mutat rá a *Für Elise* című mű, amelynek szövegét zenei hasonlatok és utalások, valamint a zeneművészet- és tudomány területéről származó kifejezések jellemzik. Pataky Adrienn az író lírája felé fordulva annak recepciójával foglalkozik, külön figyelmet fordítva a kortárs művészek beszámolóira. Tanulmányában többek között arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan lehet, hogy Szabó Magda egyszerre volt elismert és elhallgattatott szerző, s miért nem versekkel folytatta pályáját az ötvenes évek második felétől. A válaszok nyomában a szerző részletesen végigveszi az író pályafutását, különös figyelmet fordítva az utolsó pillanatban visszavett Baumgarten-díjból fakadó sérelemre, amely meghatározó momentum volt az író pályáján, s amely komoly szerepet játszott lírai visszavonulásában és prózaírói visszatérésében. Bittner Mónika tanulmányában Szabó Magda négy regényének (*Freskó, Az őz, Disznótor, Mózes egy, huszonkettő*) és egy színművének (*Kigyómarás*) időkezelését vizsgálja elbeszélés- és szerkesztéstechnikai szempontból, felhívva a figyelmet arra, hogy mind az öt mű története csupán egyetlen nap eseményeit mutatja be, illetve, hogy a narratíva az író mindegyik említett munkájában olyan eseményeket állít a középpontba, amelyek a múlt átgondolására készítetik a szereplőket.

Jolanta Jastrzębska Szabó Magda autobiografikus műveinek jellemzőit és ellentmondásait vizsgálja, külön figyelmet szentelve az *Ókút* című regénynek, amely megfigyelései szerint végeredményében csupán formailag és ironikusan érvényesíti a felszínen önéletrajzi írásként kezelt mű tradicionálisan neki tulajdonított jellegzetességeket. Jastrzębska úgy véli, a regény „játékos hibrid mivolta” következtében családragényként is olvasható. Szintén az önéletrajzi narratíva irányából elindulva elemzi Borbás Andrea az író számos regényét. Szerinte Szabó Magda írásművészetének, alkotói karakterének egyik jellemző, domináns jegye az önéletrajzi jelleg – kevés olyan szerzője van ugyanis a magyar irodalomnak, akinek annyi önéletrajzi műve lenne, mint Szabó Magdának, aki rendszeresen önmagát avatta a megértés tárgyává. A tanulmány szerzője kiemeli ugyanakkor azt is, hogy az önéletrajz mint műfaj a művész nem önéletrajzi műveiben is felbukkan. Ilyen például *Az őz* című regény, amely egyik lehetséges olvasata szerint egy személyes sors narratívájára építő önéletrajz, Encsy Eszter története.

Szabó Magda drámaírói munkássága felé átvélve Baranyai Norbert Szabó Magda *Az a szép fényes nap* című művét fókuszba helyezve igyekszik körüljárni azt a kérdést, hogy a történelmi múlt drámai reprezentációjában miképpen írónak újra az adott korszak eseményeihez, szereplőikhez kötődő közösségi emlékezetnarratívák. Baranyai megállapítja, hogy Szabó Magda hasonló logika alapján reprezentálja a múltat drámáiban: a színdarabok jól ismert, kultikus tisztelettel övezett személyeket állítanak középpontba, így azok valóban olvashatóak a kulturális emlékezettel folytatott egyfajta párbeszédként vagy játékként – ezek a művek azonban egyszerre le is bontják a kollektív emlékezetben továbbhagyományozódott „legendákat” a fantázia által kreált új „mítoszok” beemelésével. A történelemkép, a nemzettudat drámai-színpadai megjelenítésének témakörével foglalkozik tanulmányában Maczák Ibolya is, aki Szabó Magda *Kiálts város!* című drámája kapcsán az időt, pontosabban a történelmet jelöli ki a darab „főszereplőjeként”. A szerző gondosan levezeti, hogy a történelem elsődleges szerepének kiemelésével a mű milyen új olvasatokkal gazdagodik, s hogy e szemlélet tükrében hogyan válnak a történet szereplői pusztán „sakkfigurákká” a múlt gépezetében. A tanulmány továbbá történetírási forrásokat beemelve arra is felhívja a figyelmet, hogy Szabó Magda drámájában néhány ponton módosítja a történelmi eseményeket – ez is azt példázza, hogy a darabnak nemcsak „nyersanyagát”, hanem írói játékterét is képezik a múlt eseményei. Rideg Béla

Szabó Magda *Fanni hagyományai* című drámáját elemzi, kiemelve a mű megjelenésének sajátos történelmi körülményeit. A szerző a tanulmány elején külön kiemeli, hogy a Kádár-korszak idején az államhatalom döntéshozói hagyták jóvá a színházak repertoárját, ezért a drámaírók analóg szituációkkal, kódolt üzenetekkel fejezhették csak ki mondanivalójukat. Szabó Magda *Fannija* (amely nem csupán adaptációként, hanem szépírói eredetiséggel rendelkező, új szövegváltozatként is felfogható) egyfajta paraboladrámaként is értelmezhető, amelyben jelen van az akkoriban csak implicit módon felvázolható forradalom és a koncepciós perek áldozatainak hangvétele. Rideg mindemellett azt is kiemeli, hogy a történelmi-politikai hangvétel mellett a Szabó Magda-féle műben (csakúgy, mint Kármán József változatában) elsikkadnak a női szereplehetőségek, tehát a Szabó Magda-féle adaptáció sem oldja fel a nőalakok autonómiánélküliségének problematikáját. Továbbra is a színpadi adaptációknál maradva Lőkös Ildikó Szabó Magda 1989-ben megjelent *Az ajtó* című művének különböző színpadi adaptációit veszi sorra, és mutatja be rajtuk keresztül, milyen elkerülhetetlen következményei lehetnek a műnemváltásnak. Lőkös tanulmányában összegyűjtötte a színpadi átvitel legfőbb akadályait: a monológregény műfajából fakadó problémákat, vagyis azt, hogy az eredeti műben alig találhatóak párbeszéddek; a regény emblematis, ám színpadra nem illő attribútumainak megjelenítéseit (ilyenek például az állatok vagy Emerenc bútorainak azonnali elporladása) és a cselekmény húsz évének pár órába történő besűrítését. A szerző azonban kiemeli, hogy minden rövidítés kárpótolható a látvány, a zene és a színészi játék által, amelyek révén a történet drámai erővel képes kilépni a regény műfajából.

A tanulmánykötetet V. Gilbert Edit zárja megfigyeléseivel és kommentárjaival. A szerző sorra veszi Szabó Magda számos regényének lány- és nőalakjait, akik között vannak szürkének látszó, láthatatlanságba menekülő figurák (ilyen a *Mondják meg Zsófikának* című regény Szabó Mártája); rosszul döntő, Danaida-szerű fiatalasszonyok, akik minden törekvésük ellenére áldozattá válnak (épp mint Csándy Katalin *A Danaidában*); rideg, önféjű, kevéssé empatikus nők (mint Szócs Iza a *Pilátusból*); szenvedélyes, hiú, elkényeztetett lánykák, akik a végén mégis megbánják viselkedésüket (mint az *Abigél* Ginája); nagyszájú, öntörvényű, eminens alakok (mint a *Für Elise* önéletrajzi főszereplője). Mindezek a személyek ott állnak Szabó Magda regényeiben a történelem által festett díszletek előtt, háborúk és politikai hatalmak árnyékában, kalandok és rejtélyek útvesztőjében. V. Gilbert Edit felteszi a kérdést: a rengeteg egymásba mosódó horizont képes-e összekötni a nemzedékeken túl a nemeket is, közös olvasmányt találva a felnövőben lévő korosztályok számára?

Talán nem is kaphatott volna tökéletesebb zárszót a *Szabó Magda száz éve* című tanulmánykötet, amelynek sokrétű tudásanyaga remélhetőleg nemcsak az író nő életművének helyét segít majd kijelölni az irodalomtörténeti kánonban, hanem abban is segít eligazodni, hogy milyen helye van Szabó Magda műveinek a jelenben, hogyan hat ránk életműve itt és most, és milyen sors vár rá a jövő nemzedékeinek kezében. (*Széphalom–Orpheusz*, 2019)

